

Pojęcia kluczowe: *proces karny, historia adwokatury, Kodeks karny z 1932 r., sądownictwo wileńskie*

Mikołaj Tarkowski

Działalność polityczna i społeczna adwokata Ignacego Zagórskiego i jego proces karny przed sądami w Wilnie w drugiej połowie lat trzydziestych XX wieku

ABSTRAKT

Artykuł poświęcony jest procesom sądowym, które toczyły się w latach 1936–1938 przed sądami wileńskimi. W roli oskarżonego wystąpił w nich, prowadzący kancelarię adwokacką w mieście nad Wilią, Ignacy Zagórski. Jego działalność społeczna i polityczna wiązała się z inicjatywami realizowanymi przez środowisko wileńskich grup komunistycznych. Orzeczenia organów sądowych uniemożliwiają przypisanie adwokatowi Zagórskiemu działalności antypaństwowej, na szkodę interesu Rzeczypospolitej Polskiej. Niemniej jego działalność i innych miejscowych adwokatów, pod kątem sprzyjania ruchowi komunistycznemu, wymaga z pewnością dalszych pogłębionych badań, w tym historyczno-prawnych opartych na dziejach tego regionu (Wileńszczyzny).

I. WPROWADZENIE

Ignacego Zagórskiego zaliczyć można do pokolenia adwokatów, których profesjonalna działalność adwokacka, oparta na wieloletnim doświadczeniu, uzyskanym przed wybuchem I wojny światowej, rozwinęła się w pełni w warunkach odradzającej się po 1918 roku Rzeczypospolitej Polskiej. Dokładniej mówiąc – w strukturach adwokatury tworzącej Izbę Adwokacką w Wilnie. Był on uznanym adwokatem, często prowadzącym sprawy z zakresu prawa cywilnego, w tym rzeczowego¹ oraz rodzinnego i opiekuńczego². Jednocześnie, obok innego adwokata, Kazimierza Petrusewicza, stał

1 Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas w Wilnie (LCVA), F 139, ap. 2, b. 21, *Protokół posiedzenia Rady Familijnej w sprawie opieki nad małoletnim*, dat. Wilno, 28 V 1923. Sąd Grodzki w Wilnie, k. 3.

2 LCVA, F 139, ap. 2, b. 2336, *Pozew o przywrócenie utraconego posiadania i o odszkodowanie*, dat. Wilno, 15 X 1938. Sąd Grodzki w Wilnie, k. 1.

się on jednym z najaktywniejszych przedstawicieli wileńskiego ruchu komunistycznego, którego inicjatywy wielokrotnie wzbudzały uwagę władz rządowych i prokuratury.

II. ŻYCIORYS I ZARYS DZIAŁALNOŚCI ADWOKACKIEJ

Ignacy Zagórski urodził się 26.12.1873 r.³ w kolonii Dąbrowie⁴ (gubernia wołyńska, powiat kowelski)⁵. W latach 90. XIX wieku związany był z marksistowskimi grupami studenckimi w Kijowie⁶. Wówczas poznał Kazimierza Petruszewicza, absolwenta Wydziału Prawa Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie, który po I wojnie światowej także praktykował jako adwokat w Wilnie⁷. Ignacy Zagórski w latach 1908–1917 pracował jako adwokat przysięgły w Mińsku Litewskim⁸. W 1917 r. czasowo wypełniał obowiązki „delegata”, będąc związanym z Rządem Tymczasowym Rosji, na czele z Aleksandrem Kiereńskim. Wchodzące w jego skład Ministerstwo Spraw Wewnętrznych skierowało go do prac likwidacyjnych w Kijowie⁹. Dodać należy, że Ignacy Zagórski kojarzony był z działalnością na rzecz, założonej w 1898 r. w Mińsku, Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji (SDPRR)¹⁰, w tym przede wszystkim rewolucyjną Socjaldemokracją Królestwa Polskiego i Litwy (SDKPiL)¹¹, która głosiła w szczególności hasła antywojenne¹².

W czasie rządów Symona Petlury, w 1918 r., Ignacy Zagórski wstąpił w szeregi adwokatury kijowskiej. W Kijowie pozostawał do kwietnia 1919 r., by następnie objąć stanowisko naczelnika Wydziału Samorządowego¹³ wchodzącego w skład Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego¹⁴. W okresie sprawowania tej funkcji Zagórski opowiadał się za powołaniem instytucji ziemstw i wyposażeniem ich w szerokie kompetencje¹⁵. Z kolei od dnia 1.10.1920 r. rozpoczął pracę w Ministerstwie Pracy

3 LCVA, F. 133, ap. 2, b. 825, *Kwestionariusz*, dat. Wilno, III 1934. Kasa Samopomocy Adwokatów i Aplikantów Adwokackich w Wilnie. Akta członka Kasy Ignacego Zagórskiego, k. 1.

4 H. Pasierbska, *Ponary i inne miejsca męczeństwa Polaków z Wileńszczyzny w latach 1941–1944*, Łowicz 2005, s. 140.

5 *Dąbrowa (w:) Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, J. Krzywicki, F. Sulimierski, t. XV, cz. 1, Warszawa 1900, s. 394.

6 W. Wierzejski, *Fragmety z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie 1834–1920*, Warszawa 1939, s. 77.

7 Sprawozdanie Rady Adwokackiej w Wilnie 1931/32, Wilno 1932, s. 13.

8 LCVA, F. 133, ap. 2, b. 593, Podanie Ignacego Zagórskiego do Rady Adwokackiej w Wilnie, dat. Wilno, 7 II 1921. Akta Personalne Adwokata (APA) Ignacego Zagórskiego, k. 2.

9 LCVA, F. 133, ap. 2, b. 593, Podanie Ignacego Zagórskiego..., k. 2.

10 A. Fraszek, *Miłosz. Biografia*, Kraków 2011, s. 60.

11 A. Jędrychowska, *Zygzakiem i Po Prostu*, Warszawa 1965, s. 170.

12 A. Friszke, *Państwo czy rewolucja. Polscy komuniści a odbudowanie państwa polskiego 1892–1920*, Warszawa 2020, s. 175.

13 LCVA, F. 133, ap. 2, b. 593, Podanie Ignacego Zagórskiego..., k. 2v.

14 A. Mielcarek, *Węzłowe zagadnienia ustrojowe Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (1919–1920) w świetle aktów normatywnych*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2011/14, s. 243.

15 J. Gierowska-Kałuża, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919–9 września 1920)*, Warszawa 2003, s. 361.

i Opieki Społecznej, piastując posadę inspektora ds. pomocy społecznej na Kresach¹⁶. Zadania te pełnił do dnia 15.02.1921 r., kiedy minister pracy i opieki społecznej Edward Peplowski¹⁷ zwolnił go z zajmowanego stanowiska¹⁸. Ignacy Zagórski złożył podanie w tej sprawie, z uwagi na plany wstąpienia w szeregi adwokatury wileńskiej, zyskując przy tym w lutym 1921 r. poparcie tamtejszych adwokatów¹⁹, takich jak: Bronisław Krzyżanowski²⁰, czy też Tadeusz Wróblewski²¹.

Na mocy uchwały Rady Adwokatów Przysięgłych okręgu Sądu Apelacyjnego w Wilnie z dnia 28.04.1921 r. Ignacy Zagórski został zaliczony w poczet adwokatów²². Z kolei w związku z przekształceniem Rady Adwokatów Przysięgłych w Wilnie w Radę Adwokacką działającą w strukturach tamtejszej Izby Adwokackiej²³, w dniu 5.07.1922 r. Zagórski, oświadczając, iż był wyznania ewangelicko-reformowanego, złożył przysięgę adwokacką w obecności prezesa Sądu Apelacyjnego w Wilnie – sędziego Restytuta Sumoroka²⁴.

Ignacy Zagórski miał dwóch synów urodzonych w Mińsku Litewskim: Józefa oraz Stefana (data urodzenia tego drugiego: 12/25.04.1911 r.)²⁵. Młodszy z nich – Stefan – nosił pseudonim „Słoń” (jego ojciec za nim nazywany był: „Starym Słoniem”), był absolwentem Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (dyplom z dnia 2.07.1935 r.)²⁶. Stefan Zagórski, podobnie jak jego ojciec, był aktywnym wileńskim działaczem środowisk lewicowych i komunistycznych²⁷. W 1938 r. Rada Adwokacka w Wilnie uchwaliła, iż jego podanie o wpis na listę aplikantów adwokackich z powodu zamknięcia przez Ministra Sprawiedliwości listy aplikantów adwokackich zostało bez rozpoznania²⁸.

16 LCVA, F. 133, ap. 2., b. 593, Podanie Ignacego Zagórskiego..., k. 2v.

17 A. Radwańska, E. Wyglądala, *Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej 1918–2008*, Warszawa 2008, s. 173.

18 LCVA, F. 133, ap. 2., b. 593, *Zwolnienie*, dat. Warszawa 17 I 1921. APA Ignacego Zagórskiego, k. 1.

19 LCVA, F. 133, ap. 2., b. 593, *Zwolnienie...*, k. 3.

20 Z. Fedorowicz, *Trzydzieści lat mego pobytu w Wilnie 1914–1944*, Bydgoszcz 2010, s. 264; zob. też: P. Dąbrowski, *Rozpolitykowane miasto. Ustrój polityczny państwa w koncepcjach polskich ugrupowań działających w Wilnie w latach 1918–1939*, Gdańsk 2012, s. 64.

21 P. Dąbrowski, *Tradycja Wielkiego Księstwa Litewskiego a rzeczywistość. Myśl polityczno-prawna i działalność Tadeusza Wróblewskiego (1858–1925)*, Sopot 2018, s. 108.

22 LCVA, F. 133, ap. 2., b. 593, *Pismo*, prezes Rady Adwokatów Przysięgłych w Wilnie S. Bagiński do prezesa Sądu Okręgowego w Wilnie A. Zmaczyńskiego, dat. Wilno, 2 V 1921. APA Ignacego Zagórskiego, k. 6.

23 M. Tarkowski, *Adwokatura wileńska w latach 1918–1922*, „Palestra” 2009/7–8, s. 191.

24 LCVA, F. 133, ap. 2., b. 593, *Protokół z czynności złożenia przysięgi adwokackiej*, dat. Wilno, 5 VII 1922. APA Ignacego Zagórskiego, k. 8.

25 LCVA, F. 133, ap. 2., b. 588, *Odpis dowodu osobistego Stefana Zagórskiego*, dat. Wilno, 31 X 1935. Akta Aplikanta Adwokackiego Stanisława Zagórskiego, k. 3.

26 LCVA, F. 133, ap. 2., b. 588, *Dyplom Magistra Praw USB*, dat. Wilno, 2 VII 1935. Akta Aplikanta Adwokackiego Stanisława Zagórskiego, k. 5.

27 E. Pasiński, *Miłosz i Putrament. Żywoty równoległe*, Warszawa 2011, s. 41.

28 LCVA, F. 133, ap. 2., b. 588, *Protokół nr 3 z posiedzenia Okręgowej Rady Adwokackiej w Wilnie*, dat. Wilno, 29 IX 1938. Akta Aplikanta Adwokackiego Stanisława Zagórskiego, k. 12; zob. też: Dz.U. z 1938 r. nr 33, poz. 289, *Ustawa Prawo o ustroju adwokatury*, 4 V 1938, Warszawa 1938, s. 537 (art. 66); T. Kotliński, *Samorząd adwokacki w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2008, s. 196; P. Fiedorczyk, P. Kowalski, *Izba adwokacka w Białymstoku 1951–2011*, Warszawa 2011, s. 15.

Po wybuchu II wojny światowej I. Zagórski zajął się działalnością pomocową i humanitarną. Po przejściu Wilna przez wojska sowieckie doprowadził on, wraz z doktor Marią Petruszewicz (żoną adwokata Kazimierza Petruszewicza), do powstania Komitetu Pomocy Uchodźcom Wojennym²⁹. Komitet zapewniał wyżywienie, odzież, schronienie i nocleg potrzebującym. Przede wszystkim zaś nie dopuścił do osadzania masowo uchodźców w obozach internowania na Litwie³⁰. Po aneksji Litwy przez ZSRR, w czerwcu 1940 r., organizacja ta została rozwiązana³¹. Adwokat Ignacy Zagórski w trakcie okupacji niemieckiej został aresztowany³², a następnie rozstrzelany w listopadzie 1942 r.³³

III. PROCESY POLITYCZNE DZIAŁACZY KOMUNISTYCZNYCH W WILNIE

W latach trzydziestych w Wilnie miały miejsce procesy sądowe działaczy komunistycznych, w tym należących do profesji prawniczych. Jednym z przykładów może być środowisko tak zwanej lewicy akademickiej i jej proces sądowy zainicjowany aktem oskarżenia prokuratury w 1935 r.³⁴ Wśród jedenastu oskarżonych znaleźli się Kazimierz Petruszewicz junior (jego ojciec, wileński adwokat, był obrońcą w 1927 r. działaczy białoruskiej Hromady³⁵, zaś do 1928 r. zastępcą profesora w Katedrze Procedury Cywilnej Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie³⁶), absolwent Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB – Stefan Jędrychowski, czy też Maria Dziewicka – studentka tegoż wydziału. Między innymi wymienione osoby zostały oskarżone o działanie w porozumieniu z Komunistyczną Partią Zachodniej Białorusi i Komunistycznym Związkiem Młodzieży Zachodniej Białorusi. Przy jednoczesnym godzeniu się przez nie ze świadomością, iż obie organizacje miały na celu zmianę przemocą ustroju państwowego oraz oderwanie części terytorium Rzeczypospolitej Polskiej i przyłączenie go do Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej³⁷.

29 L. Tomaszewski, *Wileńszczyzna lat wojny i okupacji 1939–1945*, Warszawa 2010, s. 40.

30 W. Chocianowicz, *Ziemie wschodnie RP w latach 1939–1944* (w:) *Pamiętnik wileński*, red. H. Chocianowiczowa, K. Okulicz, F. Wysłouch, Londyn–Łomianki 2010, s. 80.

31 L. Tomaszewski, *Kronika wileńska 1941–1945. Z dziejów polskiego państwa podziemnego*, Warszawa 1992, s. 60.

32 H. Pasierbska, *Ponary i inne miejsca męczeństwa...*, s. 140.

33 M. Tomkiewicz, *Więzienie na Łukiszkach w Wilnie 1939–1953*, Warszawa 2018, s. 127.

34 O. Filaszkiwicz, *Respublica Academica Vlnensis. Polskie stowarzyszenia ideowo-wychowawcze studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939*, Elbląg 2014, s. 139.

35 Partia o nazwie Białoruska Włościańsko-Robotnicza Hromada, formalnie powołana w 1925 r., podejrzewana była o posiadanie związków z Kominternem, w szczególności poprzez wyznaczanie osób pełniących funkcje kierownicze w jej strukturach na plenach organizowanych przez Międzynarodówkę Komunistyczną; zob.: D. Szpoper, A. Bielecki, *Aleksander Meysztowicz: portret polityczny konserwatysty*, Gdańsk 2001, s. 254.

36 M. Tarkowski, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939*, Gdańsk 2015, s. 125.

37 O. Filaszkiwicz, *Respublica Academica Vlnensis...*, s. 139.

Proces lewicy akademickiej rozpoczął w Wilnie całą serię procesów działaczy komunistycznych, trwających do września 1939 r.³⁸ W 1936 r. zainicjowano inny proces karny, tak zwanej grupy Dembińskiego³⁹. Jej członkowie zostali oskarżeni o związki z Komunistyczną Partią Zachodniej Białorusi prowadzące do podjęcia próby obalenia legalnego ustroju państwowego i oderwania od terytorium Polski części jej ziem (województw północno-zachodnich). Akt oskarżenia zarzucał popełnienie czynów przestępnych, których znamiona, jako zbrodnie stanu, zostały określone w art. 93 Kodeksu karnego z 1932 r.⁴⁰ w związku art. 97 § 1⁴¹ tegoż samego aktu prawnego⁴².

IV. AKTYWNOŚĆ ADWOKATA IGNACEGO ZAGÓRSKIEGO NA NIWIE POLITYCZNEJ

W 1936 r. władze rządowe na podstawie uprawnień kontroli prasy⁴³ zamknęły redakcję czasopisma „Poprostu” kierowaną przez Henryka Dembińskiego, Stefana Jędrychowskiego i Jerzego Putramenta. Osłabiona procesami i konfiskatami tytułów prasowych grupa lewicowa międzywojennego Wilna skupiła się tymczasowo wokół założonego w styczniu 1936 r. Klubu Dyskusyjnego Inteligencji. Jego działalność koordynował adwokat Ignacy Zagórski⁴⁴. Z powodu kolejnych akcji konfiskacyjnych władz starostwa powiatowego w Wilnie i zawieszenia tytułów prasowych, z którymi utożsamiali się wileńscy komuniści, w tym czasopisma „Karta”, wykluczono możliwość prowadzenia „akcji w obronie pokoju”, która przez międzynarodowy ruch antyfaszystowski została zainicjowana w czerwcu 1935 r. w trakcie obrad Międzynarodowego Kongresu Pisarzy w Paryżu. Wileńscy działacze komunistyczni podkreślali, iż kolejne wydarzenia i konflikty na arenie międzynarodowej (wojna w Abisynii oraz dojście do władzy w Hiszpani generała Francisco Franco), a także zapowiedź zorganizowania

38 A. Jędrychowska, *Wspomnienie o Henryku Dembińskim* (w:) H. Dembiński, *Wybór pism*, red. M. Szulkin, Warszawa 1962, s. 33.

39 Henryk Dembiński, prawnik, znawca samorządu terytorialnego, jeden z działaczy społecznych i politycznych w Wilnie młodego pokolenia, którego poglądy sytuowały się pomiędzy ideą komunizmu marksistowskiego a wartościami chrześcijańskimi. W warstwie instytucjonalnej był początkowo związany ze Stowarzyszeniem Katolickiej Młodzieży Akademickiej „Odrodzenie”, by następnie zradykałować się i zbliżyć się do lewicy akademickiej, i odpiierać zarzuty o współpracę z *Kominternem*. Rozstrzelany przez Niemców w 1941 r.; zob.: J. Dobkowski, *Henryk Dembiński (1908–1941) i jego poglądy na istotę samorządu*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2020/4, s. 156; zob. też: A. Ostrowski, *Jerzy Panejko i jego poglądy na instytucję samorządu*, „Prawo i Więź” 2023/4, s. 205; Cz. Miłosz, *Rodzina Europa*, Warszawa 1990, s. 122.

40 Art. 93 § 1 Kodeksu karnego z 1932 r. brzmiał następująco: „Kto usiłuje pozbawić Państwo Polskie niepodległego bytu lub oderwać część jego obszaru podlega karze więzienia na czas nie krótszy od lat 10 lub dożywotnio albo karze śmierci”, zaś § 2 tego samego artykułu: „Kto usiłuje zmienić przemocą ustrój Państwa Polskiego, podlega karze więzienia na czas nie krótszy od lat 10 lub dożywotnio”; zob.: *Polski Kodeks Karny z 11 VII 1932 r. wraz z prawem o wykroczeniach, przepisami wprowadzającymi i utrzymanymi w mocy przepisami kodeksu karnego austriackiego, niemieckiego, rosyjskiego i skorowidzem*, komentarzem opatrzyli K. Sobolewski, A. Leniewski, Lwów 1932, s. 55–56.

41 Art. 97 § 1 Kodeksu karnego z 1932 r. miał następującą treść: „Kto w celu popełnienia przestępstwa określonego art. 93 [...] wchodzi w porozumienie z innymi osobami, podlega karze więzienia”; zob.: *Polski Kodeks Karny z 11 VII 1932 r.*, s. 58.

42 M. Helmin, *Historycy prawa Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i ich działalność w latach 1919–1952*, Sopot 2024, s. 294.

43 J. Mierzwa, *Prasa a administracja lokalna w latach 1918–1939. Konteksty i uwarunkowania* (w:) *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2016, s. 183.

44 A. Jędrychowska, *Zyzakiem i Po prostu...*, s. 170.

w dniach 4–6.09.1936 r. Światowego Kongresu Pokoju w Brukseli, uzasadniały powołanie w Wilnie Komitetu Solidarności z tym zjazdem. Przewodniczącym miejscowego komitetu został adwokat Ignacy Zagórski, który w swym mieszkaniu przy ulicy A. Mickiewicza 33/6 organizował zebrania tej grupy.

Organizacja kierowana przez wileńskiego adwokata wspierała strukturę Polskiego Komitetu Obrony Pokoju, zarejestrowanego w Warszawie przy ulicy Królewskiej 7/4. Polski Komitet, będący częścią Światowego Kongresu Pokoju, w dniu 26 sierpnia wydał, redagowany przez Jana Rdułtowskiego, „Biuletyn Prasowy”⁴⁵, na łamach którego przedstawiono główne tezy, skonstruowane na potrzeby „międzynarodowej akcji obrony pokoju”. Wśród nich wymieniono potrzebę poszanowania zobowiązań międzynarodowych, ograniczenia zysków z przemysłu wojennego, a także redukcji zbrojeń. Jednocześnie wzywano Ligę Narodów do podjęcia skutecznych środków w dziedzinie stworzenia systemu „istotnego bezpieczeństwa zbiorowego i wzajemnej pomocy przeciwko napastnikowi”. Dodatkowo oczekiwano, iż powyższa organizacja zapewni działanie systemu monitoringu „sytuacji międzynarodowych”, które mogłyby skutkować wywołaniem konfliktu wojennego⁴⁶.

Inną organizacją, z którą współpracował w 1936 r. adwokat Ignacy Zagórski, była Komisja dla Spraw Pokoju, powołana w strukturach, działającej od 1921 r., Ligi Obrony Praw Człowieka i Obywatela w Warszawie⁴⁷. W piśmie datowanym na sierpień 1936 r., adresowanym do wileńskiego adwokata, w imieniu Komisji głos w sprawie potrzeby zorganizowania „w miarę możliwości akcji prasowej” wyraził stołeczny adwokat Waław Barcikowski. Prośbę swą uzasadnił, przytaczając następujący argument: „Komisja wzywa wszystkich, którym leży na sercu utrzymanie pokoju i powstrzymanie rzezi, wiszącej nieustannie nad światem i zagrażającej również naszemu krajowi i jego niepodległości, by wzięli udział w akcji pokojowej”⁴⁸.

Wśród wileńskich działaczy ruchu komunistycznego oba zrzeszenia (Polski Komitet Obrony Pokoju, jak i jego wileński oddział) nazywane były komitetem antywojennym. Zebrania zwoływane przez Zagórskiego skupiały na przestrzeni sierpnia 1936 r. coraz liczniejsze grono (m.in. Mieczysław Fedecki, Henryk Dembiński, Ewelina Wróblewska, Jerzy Orda i Bolesław Szejn), które omawiało między innymi pomysł powołania jednodniowego wydawnictwa informującego o ideach, które miały być głoszone w trakcie wrześniowego, światowego Kongresu. Próba powołania lokalnego organu prasowego

45 S. Sierpowski, *Kondycja stowarzyszeń przyjaciół Ligi Narodów (1919–1939)*, Poznań 2018, s. 157.

46 LCVA, F. 133, ap. 2., b. 593, „Biuletyn Prasowy”, dat. Warszawa, 26 VIII 1936. APA Ignacego Zagórskiego, k. 155.

47 W. Barcikowski, *Liga Obrony Praw Człowieka i Obywatela i Kongres Pokoju w Brukseli (w:) Księga wspomnień 1919–1939*, red. W. Barcikowski, M. Berman, M. Bibrowski, J. Brzoza, S. Dobrowolski, R. Juryś, E. Kozikowski, L. Kruczkowski, I. Krzywicka, B. Mark, Z. Młynarski, L. Pasterniak, A. Piwowarczyk, J. Putrament, A. Sandauer, I. Witz, E. Wodnarowa, S. Wygodzki, Warszawa 1960, s. 16.

48 LCVA, F. 133, ap. 2., b. 593, *Pismo*, W. Barcikowskiego do I. Zagórskiego, dat. Warszawa, VIII 1936 (brak daty dziennej). APA Ignacego Zagórskiego, k. 38.

została zrealizowana. W tym samym miesiącu ukazała się bowiem broszura zatytułowana „W Obronie Pokoju”, a jej redaktorem odpowiedzialnym był Ignacy Zagórski⁴⁹.

W mającym propagandowy charakter piśmie zamieszczono na jego pierwszej stronie odezwę redakcji, w której podkreślono konieczność wzięcia udziału i utożsamiania się z hasłami Kongresu w Brukseli. Zagórski wraz z redakcją wezwał także do „propagowania idei Ligii Narodów oraz współpracy pokojowej”, a także „zakładania ośrodków współdziałania”⁵⁰. W tym samym numerze opublikowano apel Wandy Wasilewskiej, która podkreślała, że konflikt w Abisynii, wojna domowa w Hiszpani, a także najazd Japonii na Mandżurię były przejawem tej samej „wojny, jaka [...] grozi światu, a więc wojny imperialistycznej”, która była jej zdaniem „zagładą praw człowieka i obywatela, ale też niszczeniem elementarnych praw całych narodów i ludów”. Wanda Wasilewska, głosząc powyższe tezy, nawiązała do haseł zgłaszanych przez Ligę Obrony Praw Człowieka i Obywatela, które w związku z brukselskim Kongresem organizacja ta propagowała w 1936 r., zaś akcję tę koordynował między innymi warszawski adwokat Wacław Barcikowski⁵¹, zwiążany ze Stronnictwem Demokratycznym⁵².

Na łamach tego samego czasopisma zamieszczono także odezwę lokalnych działaczy społecznych i politycznych, w tym przedstawicieli adwokatury (Mieczysław Jodko, Konstanty Szabelski). Dość szerokie gremium, składające się ze stu czterdziestu ośmiu osób, nawiązując do poglądów głoszonych przez Ligę Obrony Praw Człowieka i Obywatela, stwierdziło: „Nie negujemy potrzeby walk wyzwoleniczych, walk z uciskiem klasowym, czy narodowościowym, walk o wolność lub niepodległość. Stwierdzamy jednak, że ludzie dobrej woli muszą zdobyć pokojowe sposoby, rewidowania krzywd istniejących w obecnym porządku międzynarodowym, muszą zagwarantować obronę kraju i niepodległość wzmocnieniem bezpieczeństwa międzynarodowego i zorganizowaniem zbiorowej obrony przed napastnikiem”⁵³. W innym miejscu redakcja kierowana przez Zagórskiego przytoczyła inne apele, w szczególności Związku Zawodowego w Baranowiczach (z dnia 3.08.1936 r.)⁵⁴ oraz Klasowego Związku Zawodowego w Gronie (z dnia 31 lipca tego samego roku)⁵⁵.

49 A. Jędrzychowska, *Zygazkiem i Po prostu...*, s. 176–177.

50 LCVA, F 133, ap. 2., b. 593, „W obronie pokoju. Wydawnictwo poświęcone sprawom światowego Kongresu Pokoju”, dat. Wilno, VIII 1936. APA Ignacego Zagórskiego, k. 160.

51 LCVA, F 133, ap. 2., b. 593, „W obronie pokoju...”, k. 162.

52 Z. Krzemiński, *Historia warszawskiej adwokatury*, Warszawa 2009, s. 71.

53 LCVA, F 133, ap. 2., b. 593, „W obronie pokoju...”, k. 163v.

54 Związek Zawodowy w Baranowiczach przedstawił rezolucję, która głosiła we fragmencie, że: „[...] w obliczu niebezpieczeństwa zagrażającego niepodległości Państwa Polskiego ze strony Niemiec hitlerowskich, przyłączamy się do akcji pokojowej, zainicjowanej na terenie międzynarodowym przez Komitet organizacyjny Kongresu Pokoju”; cyt. za: LCVA, F 133, ap. 2., b. 593, „W obronie pokoju...”, k. 169.

55 Klasowy Związek Zawodowy w Gronie ogłosił w jednym z fragmentów swej rezolucji, iż: „Państwa faszystowskie złączyły się we wspólnym bloku, którego celem jest sprowadzenie na ludy europejskie największej klęski krwiożerczej wojny. Łączymy się wobec tego wszyscy ze szlachetną inicjatywą zwołania Kongresu Pokoju. Wierzymy, że w ten sposób zadokumentujemy naszą solidarność z międzynarodowym proletariatem”; zob.: cyt. za: LCVA, F 133, ap. 2., b. 593, „W obronie pokoju...”, k. 169.

Starostwo powiatowe w Wilnie zawiesiło działalność komitetu w sierpniu 1936 r., po uprzedniej interwencji policji, dokonanej 15.08.1936 r., w mieszkaniu Ignacego Zagórskiego, w trakcie której wylegitymowano wielu działaczy podejrzewanych o udział w pracach komitetu. Pod koniec tego samego roku, z inicjatywy wileńskiego mecenasa oraz byłych członków Klubu Dyskusyjnego Inteligencji (tworzącego front z frakcją komunistyczną)⁵⁶ założono nową organizację – Klub Demokratyczny. Do września 1939 r. Ignacy Zagórski pozostawał zatem aktywnym działaczem społeczno-politycznym⁵⁷.

V. PROCES KARNY W SPRAWIE IGNACEGO ZAGÓRSKIEGO

Zawieszenie przez władze rządowe pisma redagowanego przez Ignacego Zagórskiego to nie jedyne konsekwencje, które spotkały go w związku z podejrzeniami o działalność w Komitecie Antywojennym. Wydanie w sierpniu 1936 r. broszury „W Obronie Pokoju” wywołało bowiem reakcję prokuratury. Realizując obowiązek wynikający z przepisów Kodeksu postępowania karnego (art. 6), wiceprokurator Prokuratury Okręgowej w Wilnie poinformował w dniu 2.10.1936 r. władze Izby Adwokackiej w Wilnie o wszczęciu przeciwko adwokatowi I. Zagórskiemu postępowania karnego z art. 155 § 2⁵⁸ w związku z art. 93 i z art. 23 (usiłowanie)⁵⁹ i 170⁶⁰ Kodeksu karnego⁶¹. Postępowanie karne było prowadzone o to, że w wymienionym wydawnictwie przedstawiono pochwałę, którą zdaniem Prokuratury Okręgowej w Wilnie należało zakwalifikować jako zbrodnię stanu, polegającą na działaniu na rzecz komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi, „zmierającej do oderwania województw północno-wschodnich od Państwa Polskiego drogą tzw. ruchów narodowo-wyzwoleńczych [...] oraz do zmiany w drodze rewolucji ustroju Rzeczypospolitej Polskiej”⁶². Ponadto wiceprokurator Prokuratury Okręgowej w Wilnie stał na stanowisku, że redaktor odpowiedzialny jednodniówki „W Obronie Pokoju” usiłował publicznie rozpowszechnić budzące niepokój nieprawdziwe informacje o tym, że: „Polska wraz

56 P. Dąbrowski, *Rozpolitykowane miasto...*, s. 167.

57 A. Jędrzychowska, *Zygazkiem i Po Prostu...*, s. 177–178.

58 Artykuł 155 Kodeksu karnego z 1932 r. brzmiał następująco: § 1 – „Kto w celu rozpowszechnienia sporządza, przechowuje lub przewozi pisma, druki lub wizerunki, nawołujące do popełnienia przestępstwa lub zawierające pochwałę przestępstwa, podlega karze do lat 3 lub aresztu do lat 3”; § 2 – „Jeżeli czyn określony w par. 1, dotyczy zbrodni stanu, sprawca podlega karze więzienia do lat 5”; zob.: *Polski Kodeks Karny z 11 VII 1932 r...*, s. 85–86.

59 *Polski Kodeks Karny z 11 VII 1932 r...*, s. 20.

60 Artykuł 170 Kodeksu karnego był następujący: „Kto publicznie rozpowszechnia fałszywe wiadomości, mogące wywołać niepokój publiczny, podlega karze aresztu do lat 2 i grzywny”; zob.: *Polski Kodeks Karny z 11 VII 1932 r...*, s. 91.

61 LCVA, F. 133, ap. 2., b. 593, *Pismo*, wiceprokuratora prokuratury okręgowej w Wilnie Z. Pawlucia do Rady Adwokackiej w Wilnie, dat. Wilno, 2 X 1936. APA Ignacego Zagórskiego, k. 33.

62 LCVA, F. 133, ap. 2., b. 593, *Pismo*, wiceprokuratora..., k. 33.

z blokiem państw faszystowskich, dążących do wywołania konfliktu zbrojnego z ZSRR” znajdowała się „w przededniu wojny i że Niemcy hitlerowskie [...] sięgają po Gdańsk”⁶³.

Jako redaktor odpowiedzialny, a jednocześnie adwokat wpisany na listę adwokatów okręgu Sądu Apelacyjnego w Wilnie, Ignacy Zagórski przedłożył władzom Izby Adwokackiej w Wilnie (na ich wezwanie z dnia 5.10.1936 r.⁶⁴) wyjaśnienia, które wpłynęły do tamtejszej Rady Adwokackiej w dniu 13 października tego samego roku. Mecenas Zagórski podkreślił, iż w jego opinii „oskarżenia” prokuratury były „całkowicie bezzasadne”, gdyż nie znajdowały podstaw: „ani w materiale jednodniówki «W Obronie Pokoju» [...] ani w okolicznościach towarzyszących jej wydaniu, ani też w ogóle w całym moim postępowaniu”⁶⁵. Dodatkowo podkreślił on, iż zgodził się na objęcie funkcji redaktora odpowiedzialnego jednodniówki, ale, jak zaznaczył wyraźnie, „w ciągu całego czasu składania broszury na miejscu pilnowałem, aby do druku przypadkiem nie trafiło coś niepożądanego; każdy artykuł sam przepatrywałem i sprawdzałem”. Niemniej pomimo jego starań nie zapobiegło to tymczasowej akcji konfiskacyjnej, gdyż „w dniu 24 sierpnia o godz. 13-stej lub 14-stej [...] jednodniówka «W Obronie Pokoju» została skonfiskowana”. Po interwencji naczelnika Wydziału Bezpieczeństwa w Starostwie Powiatowym nakład tego numeru, po dokonaniu „pewnych nieznacznych zmian”, został wznowiony. Z tym, że – co bardzo akcentował Ignacy Zagórski – cały nakład od momentu tymczasowej konfiskaty do chwili jego ponownego druku pozostawał w drukarni „Grafika” w Wilnie. Wyjaśnienia mecenaśa Zagórskiego opierały się głównie na tym, że przypisywanie mu popełnienia czynu przestępnego – zbrodni stanu było nieuzasadnione z uwagi na próbę powiązania go z dwoma cytatami „dowolnie wyrwanych z całej tej broszury i w dodatku z broszury w jej brzmieniu, w którym nie wyszła”⁶⁶.

Kolejnym etapem tego postępowania było złożenie do sądu aktu oskarżenia przeciwko Ignacemu Zagórskiemu z dnia 24.02.1937 r. Został on skonstruowany, w zastępstwie prokuratora, przez pełniącego obowiązki podprokuratora Sądu Okręgowego T. Opoczyńskiego. Ignacego Zagórskiego oskarżono wówczas o popełnienie jako redaktor odpowiedzialny dwóch czynów przestępnych. Pierwszy polegał na pochwaleniu aktywności Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi poprzez publikację treści utożsamianych z programem tej frakcji politycznej. Drugi zaś miał opierać się na upublicznieniu fałszywych wiadomości mogących wywołać niepokój społeczny⁶⁷.

63 LCVA, F. 133, ap. 2., b. 593, *Pismo*, wiceprokuratora..., k. 33.

64 LCVA, F. 133, ap. 2., b. 593, *Pismo*, dziekana Rady Adwokackiej Okręgu Sądu Apelacyjnego w Wilnie S. Bagińskiego do adwokata I. Zagórskiego, dat. Wilno, 5 X 1936. APA Ignacego Zagórskiego, k. 34.

65 LCVA, F. 133, ap. 2., b. 593, *Wyjaśnienie*, adwokata I. Zagórskiego do Rady Adwokackiej w Wilnie, dat. Wilno, X 1936. APA Ignacego Zagórskiego, k. 34.

66 LCVA, F. 133, ap. 2., b. 593, *Wyjaśnienie*, adwokata I. Zagórskiego..., k. 35–35v.

67 LCVA, F. 133, ap. 2., b. 593, *Akt oskarżenia przeciwko Ignacemu Zagórskiemu*, dat. Wilno, 24 II 1937. APA Ignacego Zagórskiego, k. 46–46v.

W uzasadnieniu do aktu oskarżenia wileńska Prokuratura Okręgowa zazna-
czyła, że Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi „pozytywnie ustosunkowała
się” do akcji propagującej zorganizowanie we wrześniu 1936 r. światowego Kongresu
Pokoju w Brukseli. Co było równie ważne w opinii Prokuratury, działacze tej partii
otrzymali polecenie od władz *Kominternu* o potrzebie rozpropagowania informacji
na temat Kongresu i jego celów. Zdaniem Prokuratury działania podejmowane przez
oskarżonego wpisywały się w tę akcję, zaś ich przejawem było uczestnictwo Ignacego
Zagórskiego w dniu 11.08.1936 r. w spotkaniu organizacyjnym wileńskiego „Komitetu
solidarności ze światowym Kongresem Pokoju”, na którym miała być podjęta decyzja
o wydaniu jednodniówki⁶⁸. Celem Prokuratury było udowodnienie, iż tezy głoszone
w broszurze „W Obronie Pokoju” odbiegały co prawda od treści przedstawianych
w publikacjach wydawanych przez Polski Komitet Obrony Pokoju. Nawiazywać zaś
one miały bezpośrednio do tez przedstawionych na VII Kongresie⁶⁹ Międzynarodówki
Komunistycznej z dnia 20.08.1935 r., które znalazły swoje odzwierciedlenie
w artykule autorstwa Wandy Wasilewskiej⁷⁰. W tym samym akcie oskarżenia przyto-
czono, iż w wywiadzie z lekarzem Wacławem Korabiewiczem (w czasach studenckich
– współzałożycielem Akademickiego Klubu Włóczęgów Wileńskich, działającego przy
Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie)⁷¹ zawarto informacje, które miały wpro-
wadzać czytelników w błąd i zasugerować „bardzo bliski wybuch wojny światowej,
wciągnięcie w nią Polski, utratę przez Państwo Polskie niepodległości w szczególności
w związku z przygotowaniem Niemiec do imperialistycznej wojny”⁷².

Prokuratura zaznaczyła również, iż rozpytując świadków w osobach pracow-
ników Wydziału Bezpieczeństwa Starostwa Powiatowego, w tym naczelnika Alfreda
Birkenmajera, udowodniła, że Ignacy Zagórski nie rozmawiał z nimi w celu dokona-
nia przejrzenia przedstawionego im materiału prasowego przed jego wydrukowaniem.
Co istotne, w akcie oskarżenia stwierdzono, iż: „Treść jednodniówki jest wyrazem
przekonań podejrzanego, który określa siebie jako socjaldemokratę, ustosunkowują-
cego się do roboty politycznej partii komunistycznej negatywnie, z całym uznaniem
natomiast do planowanej gospodarki ZSRR”⁷³.

W dniu 15.10.1937 r. Sąd Okręgowy w Wilnie wydał wyrok w sprawie
Ignacego Zagórskiego. Sąd pierwszej instancji uznał wileńskiego adwokata niewin-
nym przestępstwa określonego normą art. 155 § 2 Kodeksu karnego. Natomiast ten

68 LCVA, F. 133, ap. 2., b. 593, *Akt oskarżenia...*, k. 47-47v.

69 K. Sacewicz, *Taktyka komunistycznego frontu ludowego i antyfaszystowskiego w świetle publicystyki Centralnego Porozumienia Organizacji Współdziałających w Zwalczaniu Komunizmu – przyczynek do rozważań nad zorganizowanymi antykomunistycznymi postawami społecznymi w międzywojennej Polsce*, „Echa Przeszłości” 2019/XX/1, s. 313.

70 LCVA, F. 133, ap. 2., b. 593, *Akt oskarżenia...*, k. 47v-48.

71 W. Łysek, *Intelektualny włóczęga. Biografia Stanisława Swianiewicza*, Warszawa 2023, s. 41.

72 LCVA, F. 133, ap. 2., b. 593, *Akt oskarżenia...*, k. 48v.

73 LCVA, F. 133, ap. 2., b. 593, *Akt oskarżenia...*, k. 50.

sam sąd przypisał winę oskarżonemu za czyn usiłowania popełnienia przestępstwa z art. 170 Kodeksu karnego. Zarówno Ignacy Zagórski, jak i Prokuratura Okręgowa w Wilnie złożyli apelację od tego wyroku. W dniu 9.09.1938 r., po rozpatrzeniu sprawy, Sąd Apelacyjny w Wilnie (przewodniczący składu orzekającego – sędzia K. Kwiatkowski) wydał wyrok w sprawie Ignacego Zagórskiego. Sąd Apelacyjny w Wilnie zatwierdził wyrok Sądu Okręgowego w Wilnie w części dotyczącej oskarżenia z art. 155 § 2 Kodeksu karnego. Jednocześnie sąd II instancji uchylił wyrok Sądu Okręgowego w Wilnie w części uznającej Ignacego Zagórskiego za winnego przestępstwa z art. 23 § 1 i art. 170 Kodeksu Karnego⁷⁴. Na skutek treści tego wyroku rzecznik dyscyplinarny adwokatów w Wilnie, w dniu 28.09.1938 r., umorzył dochodzenie dyscyplinarne przeciwko adwokatowi Ignacemu Zagórskiemu⁷⁵

VI. WNIOSKI

Prokuraturze ostatecznie (biorąc pod uwagę treść wyroku Sądu Apelacyjnego w Wilnie) nie powiodła się próba udowodnienia związków ideowych adwokata Ignacego Zagórskiego z Komunistyczną Partią Zachodniej Białorusi. Sąd nie podzielił przy tym argumentacji wyrażonej w akcie oskarżenia, iż poglądy wyrażone w broszurze „W Obronie Pokoju”, w tym zwłaszcza inspirowane przez działalność *Kominternu*, były ideami, z którymi utożsamiał się Zagórski. Ta konkretna sprawa zakończyła się uniewinnieniem tego działacza ruchu komunistycznego w Wilnie. Była ona przykładem jednej ze spraw karnych, w której niektórzy członkowie międzywojennej palestry w Wilnie byli oskarżani o związki z nielegalnymi organizacjami komunistycznymi.

Uniewinnienie adwokata Zagórskiego i brak wyraźnej reakcji samorządu adwokackiego w Wilnie wobec tej sprawy nie zmienia faktu, iż za słuszne należy uznać poglądy wyrażane we współczesnej literaturze naukowej. Zgodnie z nimi zadanie polegające na zrekonstruowaniu potencjalnej działalności prosowieckiej, między innymi grup zawodowych i społecznych działających w Wilnie, wymaga przeprowadzenia „szerzej zakrojonych ujęć regionalnych”⁷⁶. Rozwijając tę tezę, należy stwierdzić, że istnieje obecnie potrzeba podejmowania badań naukowych, które mogłyby wyraźnie potwierdzić lub wykluczyć wpływ komunistycznej międzynarodówki na środowisko wileńskiej inteligencji prawniczej, w tym przedstawicieli tamtejszej palestry. Ich wyniki pozwoliłyby na dokonywanie w pełni obiektywnych ocen udziału przedstawicieli środowisk prawniczych w akcjach organizowanych przez *Komintern*. Tym samym w skali mikro możliwe byłoby przedstawienie ocen przebiegu takich przewodów sądowych, jak proces karny Ignacego Zagórskiego.

74 LCVA, F. 133, ap. 2., b. 593, *Sentencja wyroku w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej*, dat. Wilno, 9 IX 1938. APA Ignacego Zagórskiego, k. 57.

75 LCVA, F. 133, ap. 2., b. 593, *Postanowienie*, dat. Wilno, 28 IX 1938. APA Ignacego Zagórskiego, k. 55.

76 P. Cichoracki, *Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi. Stan badań*, „Res Gestae. Czasopismo Historyczne” 2020/10, s. 33.

Jednocześnie sprawa adwokata Zagórskiego może stanowić dla współczesnego środowiska adwokackiego przyczynek do dyskusji na temat form i stopnia zaangażowania się przedstawicieli palestry w działalność polityczną. Kazus ten ujawnia potencjalne ryzyka i koszty społeczne ponoszone przez obywateli, którzy manifestując (mając przy tym do tego pełne prawo) swoje poglądy polityczne, wykonują zarazem zawód zaufania publicznego – jakim jest profesja adwokacka.

dr hab. Mikołaj Tarkowski, prof. ucz.

Uniwersytet Pomorski w Słupsku, Instytut Prawa i Administracji, Zakład Historii i Filozofii Prawa.

Associate professor at the Pomeranian University in Słupsk, Institute of Law and Administration, Department of History and Philosophy of Law

mikolaj.tarkowski@upsl.edu.pl

ABSTRACT

Keywords: *criminal trial, history of the bar, Penal Code of 1932, Vilnius judicial system*

The political and public activities of advocate Ignacy Zagórski and his criminal trial before the courts in Vilnius in the second half of the 1930s

The article discusses the trials that took place in 1936–1938 before the courts in Vilnius (which was part of Poland at that time). The accused was Ignacy Zagórski, who practiced as an advocate in Vilnius. His public and political activities were connected with initiatives implemented by the Vilnius communist groups. According to judgments of these courts, advocate Zagórski cannot be said to have been involved in anti-state activities to the detriment of the interests of the Republic of Poland. Nevertheless, his activities and those of other local lawyers, in terms of supporting the communist movement, certainly require further in-depth research, including historical and legal research based on the history of the Vilnius region.

Bibliografia

1. **Barcikowski Waclaw**, *Liga Obrony Praw Człowieka i Obywatela i Kongres Pokoju w Brukseli* (w:) *Księga wspomnień 1919–1939*, red. W. Barcikowski, M. Berman, M. Bibrowski, J. Brzoza, S. Dobrowolski, R. Juryś, E. Kozikowski, L. Kruczkowski, I. Krzywicka, B. Mark, Z. Młynarski, L. Pasterniak, A. Piwowarczyk, J. Putrament, A. Sandauer, I. Witz, E. Wodnarowa, S. Wygodzki, Warszawa 1960
2. **Chocianowicz Witold**, *Ziemie wschodnie RP w latach 1939–1944* (w:) *Pamiętnik wileński*, red. H. Chocianowiczowa, K. Okulicz, F. Wysłouch, Londyn–Łomianki 2010
3. **Cichoracki Piotr**, *Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi. Stan badań*, „Res Gestae. Czasopismo Historyczne” 2020/10
4. *Dąbrowa* (w:) *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, J. Krzywicki, F. Sulimierski, t. XV, cz. 1, Warszawa 1900
5. **Dąbrowski Przemysław**, *Rozpolitykowane miasto. Ustrój polityczny państwa w koncepcjach polskich ugrupowań działających w Wilnie w latach 1918–1939*, Gdańsk 2012
6. **Dąbrowski Przemysław**, *Tradycja Wielkiego Księstwa Litewskiego a rzeczywistość. Myśl polityczno-prawna i działalność Tadeusza Wróblewskiego (1858–1925)*, Sopot 2018
7. **Dobkowski Jarosław**, *Henryk Dembiński (1908–1941) i jego poglądy na istotę samorządu*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2020/4
8. **Fedorowicz Zygmunt**, *Trzydzieści lat mego pobytu w Wilnie 1914–1944*, Bydgoszcz 2010
9. **Fiedorczyk Piotr, Kowalski Przemysław**, *Izba adwokacka w Białymstoku 1951–2011*, Warszawa 2011
10. **Filaszkiewicz Olga**, *Respublica Academica Vilnensis. Polskie stowarzyszenia ideowo-wychowawcze studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939*, Elbląg 2014
11. **Franszek Andrzej**, *Miłosz. Biografia*, Kraków 2011
12. **Friszke Andrzej**, *Państwo czy rewolucja. Polscy komuniści a odbudowanie państwa polskiego 1892–1920*, Warszawa 2020
13. **Gierowska-Kałuża Joanna**, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919–9 września 1920)*, Warszawa 2003
14. **Helmin Maciej**, *Historycy prawa Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i ich działalność w latach 1919–1952*, Sopot 2024
15. **Jędrzychowska Anna**, *Wspomnienie o Henryku Dembińskim* (w:) H. Dembiński, *Wybór pism*, red. M. Szulkin, Warszawa 1962
16. **Jędrzychowska Anna**, *Zyzakiem i Po Prostu*, Warszawa 1965
17. **Kotliński Tomasz**, *Samorząd adwokacki w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2008
18. **Krzemiński Zdzisław**, *Historia warszawskiej adwokatury*, Warszawa 2009

19. **Mielcarek Adam**, *Węzłowe zagadnienia ustrojowe Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (1919–1920) w świetle aktów normatywnych*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2011/14
20. **Mierzwa Janusz**, *Prasa a administracja lokalna w latach 1918–1939. Konteksty i uwarunkowania* (w:) *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2016
21. **Miłosz Czesław**, *Rodzinna Europa*, Warszawa 1990
22. **Ostrowski Adam**, *Jerzy Panejko i jego poglądy na instytucję samorządu*, „Prawo i Więź” 2023/4
23. **Pasierbska Halina**, *Ponary i inne miejsca męczeństwa Polaków z Wileńszczyzny w latach 1941–1944*, Łowicz 2005
24. **Pasierski Emil**, *Miłosz i Putrament. Żywoty równoległe*, Warszawa 2011
25. *Polski Kodeks Karny z 11 VII 1932 r. wraz z prawem o wykroczeniach, przepisami wprowadzającymi i utrzymanymi w mocy przepisami kodeksu karnego austriackiego, niemieckiego, rosyjskiego i skorowidzem*, komentarzem opatrzyli K. Sobolewski, A. Leniewski, Lwów 1932
26. **Radwańska Anna**, **Wyglądała Ewa**, *Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej 1918–2008*, Warszawa 2008
27. **Sacewicz Karol**, *Taktyka komunistycznego frontu ludowego i antyfaszystowskiego w świetle publicystyki Centralnego Porozumienia Organizacji Współdziałających w Zwalczaniu Komunizmu – przyczynek do rozważań nad zorganizowanymi antykomunistycznymi postawami społecznymi w międzywojennej Polsce*, „Echa Przeszłości” 2019/XX/1
28. **Sierpowski Stanisław**, *Kondycja stowarzyszeń przyjaciół Ligi Narodów (1919–1939)*, Poznań 2018
29. *Sprawozdanie Rady Adwokackiej w Wilnie 1931/32*, Wilno 1932
30. **Szpoper Dariusz**, **Bielecki Andrzej**, *Aleksander Meysztowicz: portret polityczny konserwatysty*, Gdańsk 2001
31. **Tarkowski Mikołaj**, *Adwokatura wileńska w latach 1918–1922*, „Palestra” 2009/7–8
32. **Tarkowski Mikołaj**, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939*, Gdańsk 2015
33. **Tomaszewski Longin**, *Kronika wileńska 1941–1945. Z dziejów polskiego państwa podziemnego*, Warszawa 1992
34. **Tomaszewski Longin**, *Wileńszczyzna lat wojny i okupacji 1939–1945*, Warszawa 2010
35. **Tomkiewicz Monika**, *Więzienie na Łukiszkach w Wilnie 1939–1953*, Warszawa 2018
36. **Wierzejski Witold**, *Fragmenty z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie 1834–1920*, Warszawa 1939
37. Zespół Izby Adwokackiej w Wilnie: sygn. F. 133, ap. 2, Litewskie Centralne Archiwum Państwowe w Wilnie (LCVA)

38. Zespół Sądu Grodzkiego w Wilnie: sygn. F. 139, ap. 2, Litewskie Centralne Archiwum Państwowe w Wilnie (LCVA)